

De Raad van Europa heeft al een begin gemaakt. Ze stimuleert en ondersteunt projecten in het verlengde van het ERK zoals *Profile Deutsch* (Glabionat e.a., 2005) en het *Plan curricular* (Instituto Cervantes, 2006); voor andere talen wordt gewerkt aan vergelijkbare projecten. Ze specificeren een woordenschat voor de verschillende ERK-niveaus. Voor Duits en Frans zijn Nederlandse grammaticaleerlijnvoorstellen ontwikkeld (Meijer, 2006). Deze systematiek kan uitgebouwd worden: voor elke leerlijn kan per ERK-niveau geïnventariseerd worden wat volgens redelijke schattingen van deskundigen minimaal aangeboden zou moeten worden om de doelen van dat niveau te halen. Op grond van zo'n verzameling deelcurriculumontwerpen blijft er nog meer dan genoeg te bouwen, te didactiseren en te creëren voor leergangauteurs, toetsontwikkelaars en alle andere betrokkenen. Op een toenemend aantal scholen gaan docenten zelf bezig met het ontwikkelen van eigen leergangen en eigen leer middelen, wellicht gestimuleerd door het nieuwe school-eigen budget daarvoor. Ook in die situatie zijn zulke curriculumontwerpen uiterst welkom als leidraad.

De boodschap die we tot dusver vernemen van instituten met vernieuwingstaken zoals SLO en NaB-MVT, benadrukt onder namen als 'taakgericht' of 'competentiegericht' vto het belang van open, complexe opdrachten. Daarmee wordt een richting aangegeven, maar blijft onduidelijk hoe een compleet vreemdetaalcurriculum gestructureerd zou moeten of kunnen zijn. Een vto-programma kan in het algemeen vormend voortgezet onderwijs niet uitsluitend bestaan uit een serie complexe communicatieve taken. Hier zijn brede, meerjarige programma's nodig met doorlopende leerlijnen en met een realistische, werkbare, efficiënte en effectieve mix van meer gesloten en meer open opdrachten. Zowel in de communicatieve, inhoudgerichte als ook in de taalvormgerichte leeractiviteiten moet een duidelijke progressie zitten, die ook in de toetsvormen en bijbehorende beoordelingsinstrumenten tot uitdrukking moet komen. De beoordeling van complexe communicatieve taken is nog een groot praktisch probleem. De ontwikkeling van zulke curriculumontwerpen voor de verschillende schooltypes kan een belangrijke bijdrage leveren aan de concretisering van de ERK-niveaus voor het Nederlandse vto, uiteindelijk ook voor andere onderwijssectoren dan alleen het voortgezet onderwijs.

Constructief voorstel

Wij stellen voor een substantieel deel van de in Nederland voorhanden vernieuwingscapaciteit op mvt-gebied te concentreren in een samenhangend curriculumontwik-

kelingsproject. Daarin zouden SLO, Cito, NaB-MVT, het Expertisecentrum Moderne Vreemde Talen, het Europees Platform en Levende Talen samen de sturing kunnen geven die het vto zo node mist.

Dit is geen voorstel met het doel de vrijheid van inrichting van het onderwijs te beknotten. Maar zolang er geen concreet voorstel ligt, vinden overal zwaar belaste docenten eigen wielen uit, werken overal kleine groepen langs elkaar heen en komt er geen effectief openbaar debat tot stand over de kwaliteit van alles wat ontwikkeld wordt. In de Nederlandse onderwijscultuur zijn voorgeschreven centrale leerplannen taboe, dus elk curriculumontwerp kan slechts een voorstel zijn – een uitnodiging tot uitproberen en tot discussie. Dat is ook wat deze bijdrage wil zijn: een constructief voorstel, dat versnippering, grote kwaliteitsverschillen en aansluitingsproblemen voor leerlingen in het vto van de komende jaren moet tegengaan. ■

NOOT

Eerdere versies van deze bijdrage zijn besproken in de sectiebesturen Duits, Engels, Frans, Fries, de nieuwe schooltalen en in het hoofdbestuur van Levende Talen. Van de commentaren hebben wij dankbaar gebruikgemaakt. Inhoud en formuleringen blijven echter voor rekening van de auteurs.

LITERATUUR

- CEVO. (2005). *Moderne vreemde talen voor havo en vwo. Herziening examenprogramma. Syllabus centraal examen met ingang van 2010. Concept*. Utrecht: CEVO.
- Cito. (2006). *ERK-schrijftoetsen Duits, Engels, Frans*. Arnhem: Cito.
- Glabionat, M., Müller, M., Schmitz, H., Rusch, P., & Wertenschlag, L. (2005). *Profile Deutsch*. Berlin usw.: Langenscheidt.
- Hest, E. van, Jong, J. H. A. L. de, & Stoks, G. (2001). *Nederlandse taalkwalificaties in Europees verband. Nederlandse examenniveaus voor Frans, Duits en Engels en hun plaats op de Europese schaal van taalvaardigheid*. Enschede/Arnhem: SLO/Cito.
- Instituto Cervantes. (2006). *Plan curricular del Instituto Cervantes. Niveles de referencia para el español*. Madrid: Biblioteca Nueva.
- Kwakernaak, E. (2005). Waar is het langetermijnbeleid? Het vreemdetalenonderwijs in de polder. *Levende Talen Magazine*, 92(3), 5-8.
- Liemberg, E., & Meijer, D. (2004). *Taalprofielen*. Enschede: NaB-MVT.
- Meijer, D. (Red.). (2006). *Advies-grammaticaleerlijnen Duits en Frans*. Enschede: SLO.
- Meijer, D., & Fasoglio, D. (Red.). (2006). *Handreiking schoolexamen moderne vreemde talen havo/vwo. Duits, Engels, Frans. Voortgezet onderwijs*. Bijgesteld. Enschede: SLO.
- Noijons, J., & Kuijper, H. (2006). Leesvaardigheidsexamens moderne vreemde talen in Europees verband. *Levende Talen Magazine*, 93(7), bijlage.
- Pieper, H. (2007). *Vakdossiers Tweede Fase. Moderne vreemde talen*. Enschede: SLO.
- Til, A. van. (2007). De koppeling van de kijk- en luistertoetsen aan het Europees Referentiekader. *Levende Talen Magazine*, 94(3), 14-17.
- Trimbos, B. (2006). *Handreiking Nieuwe Onderbouw. Moderne Vreemde Talen. Voortgezet Onderwijs*. Enschede: SLO.
- Vries, E. de, & Kwakernaak, E. (2006). School- en eindexamens Duits: de CEVO-syllabus. *Levende Talen Magazine*, 93(7), 39-41.

Foto: Anda van Riet

DOELTAAL = VOERTAAL voor en tegens

Vier lio's aan het Universitair Onderwijscentrum Groningen (UOCG) hebben het actieonderzoek in het kader van hun opleiding gericht op het doeltaalvoertaalprobleem. Ze hebben een handreiking ontwikkeld voor mvt-docenten die frequent(er) en systematisch de doeltaal als voertaal willen inzetten in hun lespraktijk. De beschrijving van hun onderzoek met de handreiking verscheen in *Levende Talen Magazine* 2008/1. Hier gaan zij in op veertien veelgehoorde bezwaren tegen het doeltaal=voertaalprincipe.

Raymond Haamberg, Karin Hofman,
Ellen Maaswinkel & Agnes Rödiger*

Als onderdeel van ons actieonderzoek verzamelden wij uit de mond van ervaren docenten veertien bezwaren tegen het gebruik van de doeltaal als voertaal in de les. Op grond van onze ervaringen tijdens het doeltaal=voertaalexperiment en van de vakliteratuur geven we er commentaar op.

1 In de doeltaal ben ik onzeker en bang om fouten te maken.

Voor een niet-native speaker van de doeltaal is dit vanzelfsprekend. In het begin zal het inderdaad aftasten zijn. Maar oefening baart kunst; dat geldt zowel voor de leerlingen als voor de docent. Diens taalvaardigheid is altijd vele malen groter dan die van de leerlingen. Af en toe mag je best een beetje bluffen. De leerlingen zijn erbij gebaat dat de docent hen tijdens de les zo veel mogelijk confronteert met taaluitingen in de doeltaal die net iets boven hun begripsniveau liggen. Een fout daarin zal voor hen waarschijnlijk onopgemerkt blijven.

2 Ik ben bang dat de leerling het misschien niet begrijpt en daarom schakel ik blijvend over op het Nederlands, wanneer ik in het Nederlands herhaal wat ik zojuist in de doeltaal gezegd heb. Soms doe ik dat onbewust en per ongeluk, als ik bijvoorbeeld zeg ‘Page trente, dertig’.

Uit de leerlingenenquête die we na uitvoering van ons experiment afnamen, blijkt dat het begrip van leerlingen zwaar onderschat wordt. In de meeste domeinen beschouwen zij het gebruik van de doeltaal als voertaal als legitiem en als haalbaar. Bovendien wennen ze ook heel snel aan het gebruik van de doeltaal als voertaal. Het aanstellen van ‘taalpolitieagenten’ is ook voor de docent een goede stok achter de deur.

3 Leerlingen reageren in het Nederlands, dus is het moeilijk de doeltaal vol te houden.

De ‘taalpolitieagenten’ maken het gebruik van de doeltaal tot een gezamenlijk doel van docent én leerlingen; het afspreken van ludieke sancties (bijvoorbeeld trakteren) op overtredingen creëert een sfeer van solidariteit. Bovendien voorziet onze handreiking in een geleidelijke opbouw van de inbreng van de leerlingen in de doeltaal. De docent kan in de lesplanning rekening houden met het eigen doeltaalgebruik en in een later stadium dat van de leerlingen. Het is aan de docent in welke mate hij of zij de leerlingen tegemoetkomt als ze Nederlands spreken. Voor hun doeltaalgebruik staat hun ook de lijst met klassentaal ter beschikking.

4 Ik ben soms blij met een Nederlandse reactie van een leerling, omdat ik dan zie dat het uitgelegde begrepen is.

Volgens onze handreiking zijn opmerkingen of antwoorden van leerlingen in het Nederlands vanaf de derde fase niet meer toegestaan. De soep wordt echter nooit zo heet gegeten als ze wordt opgediend. Met andere woorden: het hoeft helemaal niet zo verkeerd te zijn wanneer een leerling een keer in het Nederlands reageert. Tijdens ons expe-

Wij hebben tijdens ons experiment ondervonden dat doeltaalgebruik juist een uitstekend middel kan zijn om orde te krijgen en te handhaven

riment lieten we zelf juist veelvuldig een leerling in het Nederlands voor klasgenoten samenvatten wat we even daarvoor in de doeltaal hadden medegedeeld. Hiermee voorkom je dat je zelf in het Nederlands terugvalt, terwijl je tegelijkertijd zeker weet dat alle leerlingen de boodschap begrepen hebben.

De docent kan een leerlingenreactie in het Nederlands op de uitleg weer in de doeltaal bevestigen en/of de leerling uitdagen om diezelfde reactie in de doeltaal te formuleren.

5 Ik communiceer het beste in het Nederlands. Dan heb ik veel meer en betere interactie met mijn leerlingen. Echt goede communicatie met leerlingen is in de doeltaal niet mogelijk.

Dit is in zekere zin waar. Leerlingen zullen minder snel geneigd zijn respons te geven, indien hiervoor het gebruik van de doeltaal verplicht is. Wij zijn er echter van overtuigd dat wanneer de consequente invoering van het doeltaal=voertaalprincipe een langere periode beslaat dan vijf weken, de interactie in de doeltaal steeds minder zal onderdoen voor die in het Nederlands. Wel zullen de gegeven antwoorden dan waarschijnlijk eenvoudiger zijn. De docent zal per onderwerp zelf moeten beslissen of het gebruik van de doeltaal of de kwaliteit van de discussie prioriteit heeft.

Bedenk ten slotte dat het voor de mvt-docent een onderwijsdoel is dat de leerlingen zich in de vreemde taal uiten en dat het gebruik van de doeltaal als communicatiemiddel tijdens de les hieraan positief bijdraagt.

6 De reactie van de leerlingen is negatief. Ze zeuren om Nederlands en om controle te houden schakel ik over op het Nederlands. Met andere woorden: ik verwacht dat ik ordeproblemen zal krijgen als ik de doeltaal ga gebruiken.

Uit de leerlingenenquête die we voorafgaand aan ons experiment hielden, bleek dat 75% het gebruik van de doeltaal als voertaal als leerzaam beschouwde en er positief tegenover stond.

Wij hebben tijdens ons experiment ondervonden dat doeltaalgebruik juist een uitstekend middel kan zijn om orde te krijgen en te handhaven. Leerlingen zullen zich namelijk beter moeten concentreren om de docent te kunnen volgen, anders ontgaat hen essentiële informatie. Bovendien hebben veel leerlingen er niet van terug wanneer de docent hen in de doeltaal vermanend toespreekt. Ook in de vakliteratuur (onder andere Kwakernaak, 2007) wordt onderstreept dat doeltaalgebruik de docent een machtsmiddel in handen geeft.

7 Het tijdstip van de dag is er soms niet geschikt voor, bijvoorbeeld op donderdag het achtste uur.

Eén van ons heeft alle experimentlessen op het laatste uur van de dag gegeven en ervaren dat ook op dit tijdstip het experiment naar tevredenheid uit de verf is gekomen. Als je de leerlingen medeverantwoordelijk maakt voor het proces en zelf beschikt over een dosis motivatie en doorzettingsvermogen, dan hoeft het tijdstip van de dag geen struikelblok te vormen. Na verloop van tijd zijn docent en leerlingen niet anders gewend dan dat de doeltaal in verschillende domeinen gebruikt wordt om een boodschap over te dragen.

8 Mijn leerlingen zijn niet gemotiveerd, omdat ze mijn vak niet belangrijk vinden.

Als dit inderdaad het geval is, dan is dat meer een algemeen probleem en zou het geen reden mogen vormen om het doeltaal=voertaalprincipe af te wijzen. Bovendien hebben wij uit de resultaten van de leerlingenenquêtes kunnen concluderen dat een aantal van hen juist enthousiaster is geworden voor ons vak dóór het doeltaalgebruik, omdat ze het nut en de lol er beter van in gingen zien. Een reden te meer om toch de stap te zetten!

9 De situatie is er te kunstmatig voor.

De gehele lessituatie (dat wil zeggen het leren van een moderne vreemde taal binnen de vier muren van een klaslokaal met uitsluitend non-native speakers) is kunstmatig. Het wordt juist des te kunstmatiger wanneer de moderne vreemde taal puur een taal blijft die alleen in leesteksten en grammaticaoefeningen bestaat en nooit als communicatiemiddel gebruikt wordt. Wij

Het welslagen van de invoering van de doeltaal als voertaal staat of valt met de motivatie van de docent

hebben ervaren dat het doeltaalgebruik in het begin wat onwennig kan zijn. Maar wanneer eenmaal de doeltaal voertaal is geworden, voelt het nauwelijks kunstmatiger dan wanneer iedereen Nederlands zou spreken.

10 Ik ben te gemakzuchtig en spreek liever Nederlands, hoewel ik moet toegeven dat dit geen goede reden is. De discipline om het doeltaalgebruik vol te houden ontbreekt me.

De ‘taalpolitieagenten’ helpen daartegen. Wij willen onderstrepen dat het welslagen van de invoering van de doeltaal als voertaal valt of staat met de (in- en/of extrinsieke) motivatie van de docent. Alleen daarmee zal de toepassing van het doeltaal=voertaalprincipe voor de leerlingen een uitdaging en een vanzelfsprekendheid worden.

11 Het kost te veel tijd: ik moet telkens het gezegde herhalen en áls de leerling al wil antwoorden in de doeltaal, moet hij lang naar woorden zoeken.

Met name aan het begin van het schooljaar zullen docenten moeten incalculeren dat invoering van de doeltaal als voertaal de nodige tijd opeist. In die startfase zal er bijvoorbeeld in overleg met de leerlingen een lijst met klassentaal opgesteld moeten worden. Ook moeten docenten de tijd nemen om hun taaluitingen te herhalen en parafaseren om zich begrijpelijk te kunnen maken voor zo veel mogelijk leerlingen. Ten slotte moet ook leerlingen de tijd gegund worden om naar formu-

leringen te zoeken, waarmee sommige met name in de beginperiode moeite zullen hebben. Tegenover deze tijdinvestering staat ook tijd- en/of leerwinst: de inzet van de doeltaal als voertaal tijdens de les is bevorderlijk voor de luister- en gespreksvaardigheid van leerlingen, zodat luister- en spreekoefeningen minder moeizaam en vlotter verlopen.

12 Sommige onderwerpen zijn er niet geschikt voor, bijvoorbeeld de uitleg van grammatica en tekstbegrip bij leesvaardigheid.

Dit bezwaar wordt in de vakliteratuur onderschreven. Met name tijdens de behandeling van een grammaticaal onderwerp of een (lees)tekst wil de docent zich ervan vergewissen dat de leerlingen het onderwerp of de tekst begrepen hebben. Communicatie in de doeltaal tussen docent en leerlingen kan het zicht op dat begrip juist vertroebelen. Sterker nog, tijdens de behandeling van een leestekst kan een leerling een perfect antwoord uit de tekst citeren zonder de boodschap van diezelfde tekst begrepen te hebben. Hij toont pas aan leesvaardig te zijn, indien hij in staat is om op een hoger abstractieniveau en in eigen woorden de boodschap van de tekst samen te vatten. Daarin mag hij niet belemmerd worden door hem te verplichten om wat hij begrepen heeft in de doeltaal te formuleren. Wij stellen dan ook voor om het Nederlands als voertaal te blijven gebruiken voor de deellessen grammatica en leesvaardigheid.

Voor de controle van begrip van een luisterfragment kan ook de doeltaal als voertaal gebruikt worden, met name wanneer de vraagstelling is gericht op het herkennen van bepaalde woorden (getallen, tijdstippen, eigennamen, begrippen, etc.) uit het luisterfragment.

13 De gebruikte leergang is in het Nederlands.

Om dit probleem te ondervangen kan de docent beslissen om de Nederlandse instructies bij de verschillende opdrachten uit de leergang in de doeltaal te vertalen, wanneer hij/zij de insteek van de opdrachten met de leerlingen doorneemt. Aan de ene kant doet deze maatregel een beroep op de (ver)taalvaardigheid van de docent, maar aan de andere kant zijn deze instructies in de doeltaal voor de leerlingen makkelijk te volgen. Ten eerste biedt het schrift hen ondersteuning om de boodschap te kunnen begrijpen. Ten tweede zijn

de formuleringen van de instructies vaak hetzelfde en daardoor zeer herkenbaar als de docent ze in de doeltaal formuleert.

14 De manier van toetsen maakt het gebruik van de doeltaal als voertaal niet verplicht. Bovendien zijn er geen afspraken gemaakt over doeltaalgebruik binnen de sectie.

Invoering van de doeltaal als voertaal doet een groot beroep op de intrinsieke motivatie van leerlingen, vooral omdat leerlingen geacht worden om vanaf een bepaald moment ook in de doeltaal te gaan communiceren. Ook moeten de leerlingen ervan doordrongen zijn dat de inzet van de doeltaal als voertaal tijdens de les op termijn goed is voor hun gespreks- en luistervaardigheid. Een extrinsieke motivatie ontbreekt als gespreksvaardigheid niet in dezelfde mate getoetst wordt als de andere vaardigheden, wat vooral in de onderbouw nog vaak het geval is. Het verdient dan ook aanbeveling om sectiebreed afspraken te maken over de toetsing van gespreksvaardigheid. In dat geval zal de leerling bereidwilliger zijn om zijn/haar gespreksvaardigheid te trainen door participatie aan de doeltaal=voertaalafspraken.

Een gezamenlijke aanpak moet ook voorkomen dat er binnen een sectie grote verschillen ontstaan tussen het tempo en het lesprogramma van docenten die de doeltaal als voertaal invoeren en docenten die daarvan afzien. ■

*Met dank aan Erik Kwakernaak.

LITERATUUR

- Augias. (2000). De mythe van juni 2000. Bij consequent gebruik van de doeltaal als voertaal kun je veel belangrijke dingen niet goed behandelen. *Levende Talen Magazine*, 87(5), 16.
- Coleman, L., & Weltens, B. (1998). Classroom English. Engels als doeltaal én instructietaal. *Levende Talen*, 530, 274-278.
- Gool, Ch. van. (2000). Lesgeven zonder gebruik te maken van de moedertaal. Kan dat? *Levende Talen Magazine*, 87(7), 5-6.
- Haamberg, R., Hofman, K., Maaswinkel, E., & Rödiger, A. (2008). Doeltaal = voertaal. Een handreiking voor mvt-docenten. *Levende Talen Magazine*, 95(1), 5-8.
- Krashen, S. (1985). *The input hypothesis: issues and implications*. Londen: Longman.
- Kwakernaak, E. (2007). De doeltaal als voertaal, een kwaliteitskenmerk. *Levende Talen Magazine*, 94(2), 12-16.
- Meijer, D., & Trimbos, B. (Red.). (2006). *Good Practice Frans doeltaalvoertaal BAVO*. SLO: Enschede (cd-rom).
- Popma, G. (1997). Mag het ietsje minder zijn? *Levende Talen Magazine*, 517, 70-73.
- Schooten, A. van. (1998). 'Je moet oppassen dat je niet over de hoofden van de leerlingen heen praat'. Een dagje Frans op De Noordgouw. *Levende Talen*, 530, 270-273.
- Schooten, A. van. (1999). 'Het blijft aanrommelen'. Gebruik van de doeltaal ver onder de maat. *Levende Talen*, 545, 720-721.

LANDELIJKE STUDIEDAG 2007 een groot succes !!

De Landelijke Studiedag 2007 had als titel 'Houd je taal levend'. De titel werd gekozen vanwege het brede aanbod van workshops en presentaties op het gebied van aantrekkelijk en effectief taalonderwijs. De workshops waren als vanouds gericht op het belang van het 'levend houden' van taalonderwijs en het op een 'levendige manier' in contact brengen van leerlingen met de taal.

'Houd je taal levend' was ook bedoeld als uitnodiging om op de bres te slaan voor het behoud van talenonderwijs. In toenemende mate treedt in alle onderwijssectoren urenvermindering op. Docenten zien zich daarom genoodzaakt pal te staan voor hun vak. Tegelijkertijd staat de eenwording van Europa opnieuw op de beleidsagenda en daarvoor is goed talenonderwijs een voorwaarde. Dat moet voor de scholen duidelijk zijn, maar ook voor de beleidsmakers. Een ongekend groot aantal collega's werd bereid gevonden om de taal levend te houden en een bijdrage te leveren.

In deze special van *Levende Talen Magazine* blikken wij terug op deze succesvolle studiedag. Op de volgende pagina's kunt u bijdrages vinden van enkele workshopleiders en over de voordrachten van de plenaire sprekers, Renate Dorrestein en Ivo de Wijs.

Op de website van *Levende Talen*, <www.levendetalen.nl>, kunt u nog meer artikelen over gehouden workshops vinden.

'Workshops om in te lijsten'

Als klein radertje in de organisatie namens het sectiebestuur Duits heb ik dit jaar de Landelijke Studiedag mogen meemaken. Een heel bijzondere ervaring, want de keuze uit de vele workshops was reuze! Bij een bezoek aan studiedagen is het behoorlijk puzzelen om een workshop op maat te krijgen, maar bij deze studiedag kon ik helaas maar drie workshops invullen.

De workshop van Antoine van Dinter was meteen eentje om in te lijsten en energiek uit het lokaal te komen. Antoine had zijn zaken uitstekend voor elkaar en presenteerde ons zeer bruikbaar klasmateriaal. 'Van dit soort workshops word ik helemaal enthousiast', aldus mijn buurman Peter Berns, eveneens deel uitmakend van het sectiebestuur Duits. Alhoewel onze cursusleider docent Frans is, is zijn materiaal ook prima toepasbaar in de lessen Duits.

De tweede workshop stond onder leiding van Gerry Hermsen. Deze gedreven docent had een prachtige les-serie voor de bovenbouwklassen havo 4 en vwo 4 in elkaar gezet. Hij liet zien hoe leuk Duits kan zijn in de tweede fase. Geïllustreerd met mooi beeldmateriaal – de leidraad vormde een aantal films die in de loop van het jaar systematisch vertoond werden – was zijn workshop ook heel bruikbaar voor de praktijk.

Een derde workshop behelsde het toepassen van spreekvaardigheidvormen in grote groepen. Riekelt de Boer gaf de deelnemers talrijke praktische tips en ik heb alles meteen op school gekopieerd en aan mijn collega's talen kunnen verstrekken.

Ook het intermezzo van onder anderen Renate Dorrestein kon me zeer bekoren. Verder werden er vier Europese Talenlabels voor Duitse projecten uitgereikt. Twee projecten kwamen van Duits, te weten 'Ghettokids' van het St.-Ludger-College in Doetinchem en 'Ich bin der Meinung, dass...' van het Willem Lodewijk Gymnasium in Groningen. Gerrie Hermsen (Ghettokids) ontving tevens de publieksprijs. Dat is namens het sectiebestuur wel een dikke felicitatie waard!

Evenals alle deelnemers heb ik zeer genoten van deze perfect georganiseerde studiedag. De grote deelname was een terechte beloning en bevestiging voor de kwalitatief perfecte workshops. Collega's op de vloer waren zeer positief en dat lijkt me meer dan terecht. De vraag is of de volgende Landelijke Studiedag deze dag kan overtreffen? 'Das schaffen die nicht!' zou ik zeggen! ■

Koos Nederhoed